

ZMĚNY V SÍDELNÍ STRUKTUŘE ČR PO ROCE 1991

Radim Perlín

Sídelní struktura a změny počtu bydlících obyvatel patří mezi velmi stabilní ukazatele v rámci socioekonomického vývoje společnosti. Socioekonomické změny se i přesto postupně propisují do změn počtu obyvatel, a tím i do sídelní struktury. Regiony, které jsou dlouhodobě ze sociálně-ekonomického hlediska atraktivní, jsou také zpravidla atraktivní pro bydlení. Naopak území dlouhodobě nerozvojová ztrácejí svoji populační sílu. Proto je možné prostřednictvím změn počtu obyvatel podle různých typů území nebo podle rozdílných řádovostních úrovní hodnotit i rozvojový potenciál rozvoje sídelní struktury. V článku jsou sledovány změny počtu obyvatel v období 1991–2021, tedy v uplynulých 30 letech relativně stabilního územního, ale i socioekonomického rozvoje v České republice. Hodnocen je vývoj na regionální úrovni, kterou reprezentují v ČR kraje, a na mikroregionální úrovni reprezentované správními obvody obcí s rozšířenou působností. Řádovostní pohled, tedy sledování změn vývoje osídlení podle velikostních kategorií obcí, umožňuje hodnotit změny v rozmístění populace a změny ve významu sídel podle jejich velikosti. Vlastní hodnocení je provedeno za celé sledované území a dále zvlášť za jádro (centrum dané územní jednotky) a za jeho zázemí, tedy za všechny další jednotky v území. Tento pohled umožňuje dobře odlišit dynamiku vývoje mezi jádrem a jeho zázemím. Výsledky studie dokládají postupující změnu trendů populačního vývoje a přesun dominantního rozvoje z měst do venkovských obcí v suburbánním zázemí měst. Z hlediska vývoje počtu obyvatel se území ČR dále výrazně diferencuje. Mezi významně ztrátové patří především území Moravskoslezského kraje, a to jak strukturálně postižené Ostravsko, tak i periferní území Krnovska, a dále poté celé území Jesenicka v Olomouckém kraji. Podobně populačně ztrátové je také Zlínsko se stabilizovanou populací bydlící v relativně velkých obcích. Jiné strukturálně postižené území – Ústecko a částečně i Karlovarsko, na rozdíl od Ostravska nejsou zatížena významnou ztrátou populace. Růstové jsou v celku nepřekvapivě především metropolitní, resp. suburbánní zázemí velkých měst, a to včetně hlavní české rozvojové osy Plzeň–Praha–Liberec, resp. Hradec Králové.

Klíčová slova: Česká republika, sídelní struktura, populační vývoj, suburbanizace, regionální disparity

Struktura osídlení představuje nejvíce stabilní prvek ve společnosti, do kterého se ale postupně a pomalu promítají další ekonomické, společenské, environmentální nebo kulturní změny ve společnosti a změny státních politik či dokonce změna politického uspořádání státu. Obyvatelé bydlící v jednotlivých sídlech různé velikosti a v různé poloze vzhledem k jádrům osídlení pomalu a postupně mění svoje bydliště nebo místa pracoviště a postupně mění svoje preference pro kvalitní život. Hampl [1996] uvádí, že obyvatelstvo představuje v dlouhodobém horizontu reprezentativní charakteristiku pro vyjádření velikosti a významnosti měst i celých regionů.

Tradiční přístupy k hodnocení struktury osídlení vycházejí z hodnocení míry koncentrace obyvatelstva a s obyvatelstvem spojených aktivit – především možnosti práce, tedy koncentrace pracovního trhu a koncentrace terciérního sektoru. Na základě sledování míry koncentrace pak lze vymezovat centra, resp. sídla, která mají vyšší hodnoty této koncentrace, a tedy definovat diferencovaný měřítkový pohled na strukturu osídlení jak v odborném textu, tak i v metodických a koncepčních textech.

Dokumenty na úseku územního a strategického plánování vymezují rozvojové oblasti (Politika územního rozvoje ČR, Strategie regionálního rozvoje ČR 2021+). Proto je možné srovnávat skutečné rozvojové trendy s očekáváními zapsanými do těchto dokumentů. Maier a Franke [2017] sledovali vývoj sídelní struktury po roce 1991 do roku 2012 podle mapování Corine Land Cover a statistických dat a konstatují, že „docházelo k výrazné prostorové polarizaci; k této polarizaci ale v řadě případů docházelo v území, které bylo odlišné od vymezení rozvojových oblastí a rozvojových os“ vymezených v Politice územního rozvoje České republiky.

Jedním z velmi dominantních procesů, který se podílí na změnách sídelní soustavy v Česku, je nepochybně suburbanizace, respektive metropolizace v širším slova smyslu. Sýkora [2002] definuje suburbanizaci jako růst měst prostorovým rozpináním do venkovské krajiny. Suburbanizace je spojena s nižší hustotou zalidnění, nízkopodlažní zástavbou, která může být také velmi řídká nebo roztroušená v původním přírodním prostředí. Hnilička [2012] takovou zástavbu nazývá sídelní kaší. Na druhou stranu

suburbanizace není pouze fenomén Česka, respektive střední Evropy, ale dominantním sídelním procesem v celém vyspělém světě. Novější koncept města krátkých vzdáleností, resp. koncept 15minutového města [Di Marino a kol., 2023], vede k postupnému ústupu od dosud dominantního sídelního trendu rozptýlené zástavby.

Velmi významnou roli v systému osídlení mají kromě velkých regionálních nebo celostátních center také malá lokální centra, která jsou přirozenými centry zaměstnanosti a obslužných funkcí pro obyvatele města a pro jeho mikroregionální zázemí. Hampl [1996] dlouhodobě vymezoval mikroregionální centra, Vaishar [2008, 2023] sleduje specifickou roli malých moravských měst v systému osídlení a zdůrazňuje význam těchto měst pro stabilitu osídlení nejen v metropolitním zázemí Brna, ale i v periferních nebo okrajových plochách. Střední a menší města mezi 15 000 až 50 000 obyvateli byla nejrychleji rostoucími sídly mezi roky 1970–1990 [Körner, 2020].

Při hodnocení vývoje mimo jádrové oblasti se pozornost mnoha autorů za-

měřila na vymezení periferních regionů. Musil společně s Müllerem zavedli pojem vnitřní periferie, který se začal uplatňovat od poloviny 90. let a postupně se etabloval pro označení území na hranicích krajů, typicky na pomezí Středočeského a Plzeňského kraje, Jihočeského kraje, podél hranic Kraje Vysočina nebo pro území severního Plzeňska na pomezí s Rakovnickem, Karlovarskem a Podbořanskem [Musil, 2008]. Podobně Perlín postupně definoval různé typy venkovského osídlení a vymezil společně s Kučerou a Kuldovou [2010] diferencované typy venkovského osídlení, resp. diferencované typy nemetropolitního území v Česku [Perlín a kol., 2019]. Právě sledování rozdílného vývoje sídel na stejné řádovostní úrovni, v tomto případě na úrovni malých sídel, umožňuje sledovat změny v sídelní struktuře buď vyvolané polohou daného sídla v rámci sídelního systému, nebo také vnitřními faktory uvnitř sídla, tedy především aktivitami obyvatel v daném místě, které vycházejí z jejich lidského a sociálního kapitálu.

Současné přístupy k hodnocení sídelní struktury

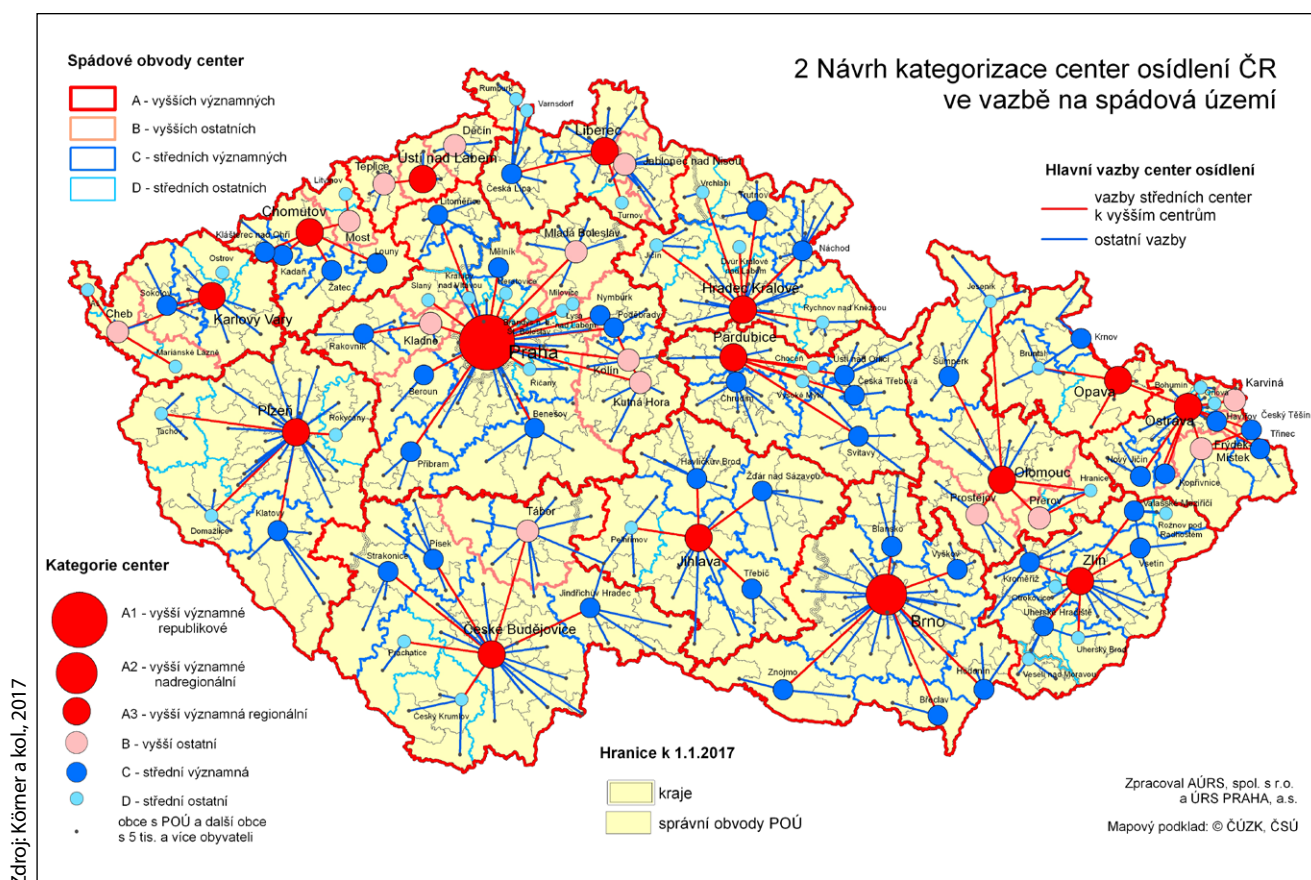
Vymezením dílčích struktur pro koncepční potřeby územního plánování a územního rozvoje se zabývali Körner a Müller [2023], kteří se podíleli na tvorbě jednotné metodiky k vymezení center různého řádu, a to na základě především dojížděky/vyjížděky podle výsledků Cenzu 2021. Při hodnocení přijaté metodiky Novosád a kol. [2023] chápe tuto metodiku jako podklad pro pořizovatele a zpracovatele územně analytických podkladů na úrovni krajů, kteří mohou na základě parametrů uvedených v metodice dále vymezovat mikroregionální a subregionální centra v kraji. Jako velmi ambiciózní, ale nanejvýš potřebný cíl pak mají výsledky kategorizace center sloužit nejen jako podklad pro nástroje územního plánování, ale také jako podklad pro vymezení rozvojových území v rámci Strategie regionálního rozvoje ČR 2021+ a i pro účely strategického plánování na úrovni krajů, zejména pro implementaci strategií rozvoje územních obvodů krajů.

Rozdílné vymezení funkčních vazeb v území umožňuje odlišné přístupy ke sledování územní diferenciaci a je dobře patrné na obr. 1–3, a to především na mezoregionální úrovni. Körner a kol. [2017] vymezují spádové obvody na základě převažující dojížděky do zaměstnání, ale nezohledňují druhé a další významné směry vyjížděky podle výsledků sčítání. Právě na základě pohybu za prací jsou pak v souladu s metodikou Centra osídlení České republiky [MMR, 2023] vymezena vyšší a střední centra jako centra dojížděky za prací.

Regionalizace Česka dlouhodobě zpracovávaná Hamplem vychází nejen z výsledků dojížděky za prací, hodnotí také relativní regionální význam daného centra a jako regionalizace a výsledek výzkumného projektu není vázána administrativními hranicemi, a proto může některá centra (Jihlavu) hodnotit jinak.

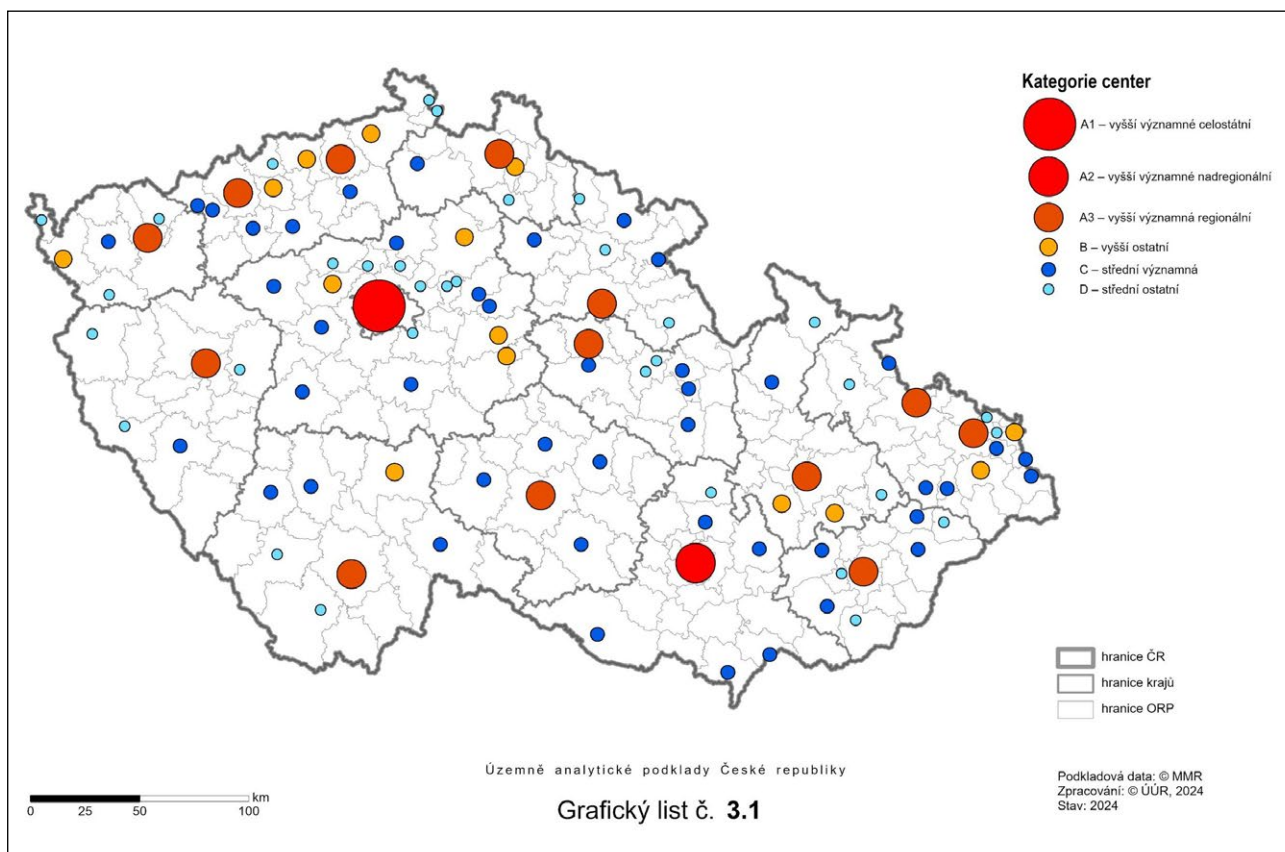
Cíl příspěvku

Cílem tohoto příspěvku je na základě kvantitativních dat vyhodnotit změny



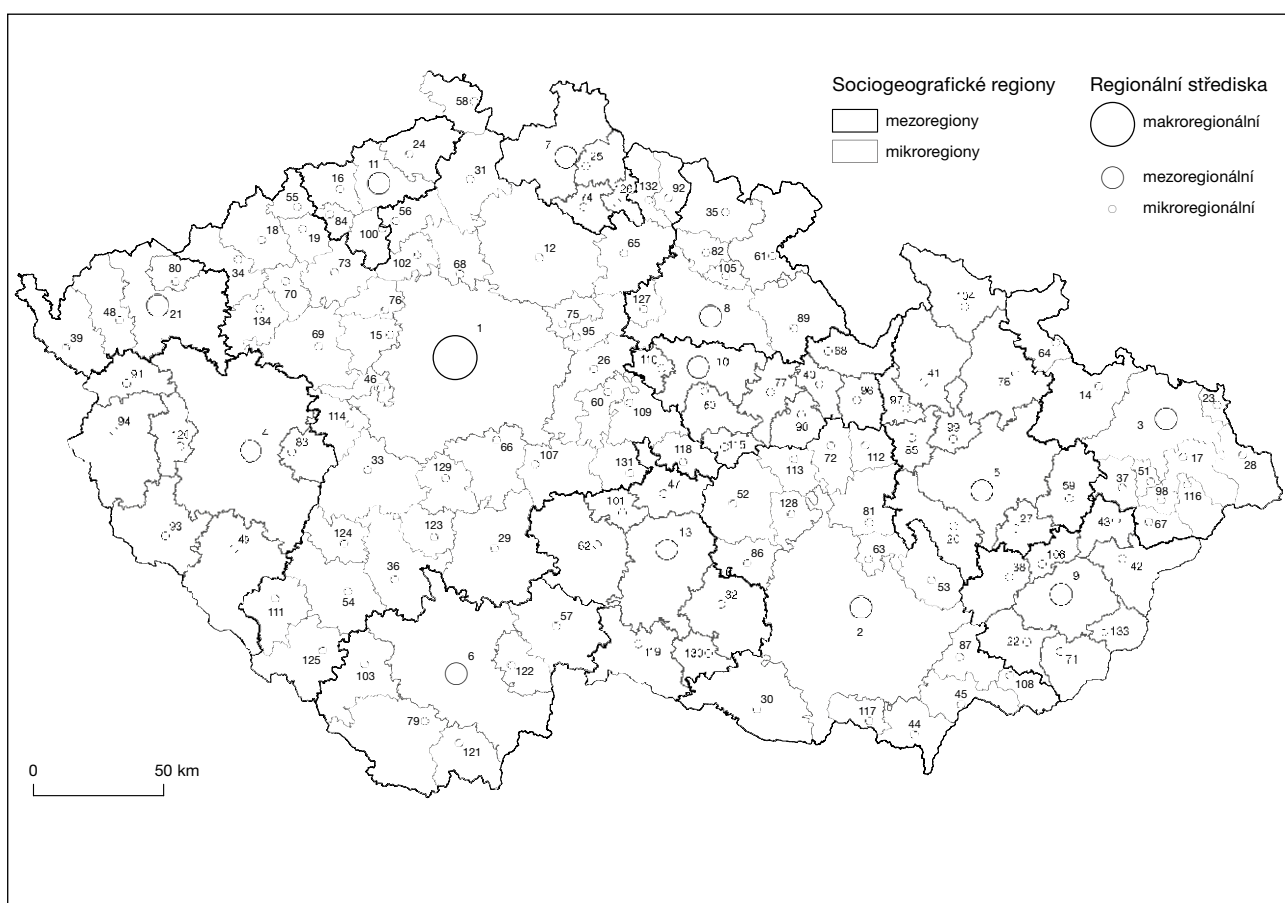
Zdroj: Körner a kol., 2017

Obr. 1: Kategorizace center osídlení



Zdroj: MMR, 2023

Obr. 2: Vymezení kategorie center A–D podle metodiky Centra osídlení České republiky



Zdroj: Hampel a Marada [2015]

Obr. 3: Regionalizace České republiky

v systému sídlení v Česku po roce 1990 a doložit, nebo vyvrátit teze Hampla o postupném posunu dynamiky vývoje na menší řádovostní úroveň. Hampl [1996] zdůrazňuje, že s postupujícím vývojem organizace společnosti se dynamika vývoje, v tomto případě měřená změnou počtu obyvatel, postupně přesouvá z velkých jednotek na jednotky menší, tedy od populačního růstu v metropolitních nebo regionálních jádrech na mikroregionální úroveň, v tomto případě reprezentovanou správními obvody obcí s rozšířenou působností (SO ORP). Základní výzkumná otázka je proto zaměřena především na sledování vývoje dílčích diferencovaných skupin sídel – od malých venkovských sídel až po metropole – a stejně tak na vyhodnocení změny ve struktuře osídlení v závislosti na poloze sídla vůči hlavním centrům osídlení, tedy na ose metropolitní–periferní poloha.

Metodika

Jako zdroje dat pro zpracování tohoto příspěvku slouží veřejně dostupná statistická data zpravidla ze zdrojů Českého statistického úřadu, která se vztahují k obyvatelstvu. Metodickým omezením, které znesnadňuje interpretaci dosažených dat, je vymezení obyvatelstva podle trvalého bydliště, tedy podle formálního místa bydliště. Především populace ve věku 20–35 let podle formální adresy v osobních dokladech stále bydlí na adrese u rodičů, reálně však již bydlí na jiném místě, a to jak v průběhu studia, tak i po studiu. Teprve v době uzavření manželství či narození dětí nebo jiné formalizace svých vztahů si tyto obyvatelé upravují institut trvalého bydliště do místa, kde skutečně žijí. Institut trvalého bydliště byl využit především z důvodu srovnání a zachování vývojových trendů mezi Cenzy od roku 1991.

Použitá vstupní data, která se dotýkají počtu obyvatel v jednotlivých obcích v letech sčítání 1991, 2001, 2011 a 2021 [ČSÚ, 1991, 2001, 2011, 2021], vyjadřují dynamiku sociálně-ekonomických změn ve společnosti v posttotalitním období a umožňují sledovat rozdílný vývoj sociálně-ekonomických změn v různých typech obcí a stejně tak i v různém typu území. Zvolená data tedy umožňu-

jí sledovat dynamiku sociálně-ekonomické diferenciace a naznačují hlavní trendy, které budou v dalším období ve vývoji sídelní struktury dominantní.

Pro hodnocení dynamiky vývoje sídelní struktury byly použity ukazatele, které hodnotí vývoj v celé sledované jednotce. Kromě sledování změn počtu obyvatel v jednotlivých letech sčítání data umožňují i hodnocení dynamiky v jednotlivých územních jednotkách. Především je možné sledovat rozdíly ve vývoji počtu obyvatel mezi jádrem hodnoceného regionu, tedy buď krajským městem nebo městem, které je sídlem SO ORP. Rozdíly v populačním vývoji mezi jádrem a jejich zázemím mohou naznačovat zvyšující se, nebo naopak klesající roli, a tedy i dominanci jádra vůči svému zázemí. Mezi tradiční ukazatele, které hodnotí sídelní strukturu a její intenzitu, patří ukazatel hustoty zalidnění. Rozdíly v tomto ukazateli mezi jednotlivými kategoriemi sídel nebo rozdílným územím mohou dále naznačovat míru intenzity využití území, a to především na ose jádro–periferie, kde předpokládáme v jádrových oblastech vyšší hustoty zalidnění a naopak v periferních oblastech nízké hustoty zalidnění.

Pro hodnocení podle územní struktury jsou samostatně hodnoceny kraje, v pří-

spěvku je sledována diferenciace mezi jednotlivými kraji a stejně tak i v rámci jednotlivých krajů. Při hodnocení územní diferenciace sídelní struktury podle krajů bylo jako jedna územní jednotka spojeno území Středočeského kraje spolu s Prahou. Druhou úroveň územní diferenciace představují SO ORP, které umožňují mikroregionální pohled.

Pro hodnocení řádovostní diferenciace byly v textu použity jak tradiční velikostní skupiny obcí, tak také kategorie obcí podle jejich statutu. V kategorii statutárních měst byla zařazena i Praha, v kategorii obcí byly zařazeny i čtyři vojenské újezdy, ve kterých ještě v roce 1991 žili obyvatelé. Po změně jejich vymezení v současné době ve vojenských újezdech však již žádní obyvatelé nežijí.

Diferenciace krajské struktury

Změny ve struktuře osídlení se projevují na různých řádovostních úrovních. Na lokální úrovni jsou tyto změny dobře dokumentovatelné vývojem počtu obyvatel v konkrétním sídle, na mikroregionální úrovni, kterou v Česku dobře reprezentují SO ORP, jsou pro sledování změn sídelní struktury zásadní vztahy mezi jádrem a jeho zázemím, tedy míra

Název kraje	Počet obyvatel 1991	Počet obyvatel 2021	Změna obyvatel 1991–2021	Podíl na změně populace 1991–2021
Hlavní město Praha	1 214 174	1 335 084	120 910	30,36
Středočeský kraj	1 112 831	1 397 997	285 166	71,60
Jihočeský kraj	622 889	643 551	20 662	5,19
Plzeňský kraj	558 307	591 041	32 734	8,22
Karlovarský kraj	301 985	292 920	–9 065	–2,28
Ústecký kraj	824 461	817 004	–7 457	–1,87
Liberecký kraj	425 120	442 476	17 356	4,36
Královéhradecký kraj	552 809	550 803	–2 006	–0,50
Pardubický kraj	508 718	522 856	14 138	3,55
Kraj Vysočina	513 740	508 852	–4 888	–1,23
Jihomoravský kraj	1 144 160	1 195 327	51 167	12,85
Olomoucký kraj	647 341	629 562	–17 779	–4,46
Zlínský kraj	596 903	580 119	–16 784	–4,21
Moravskoslezský kraj	1 278 726	1 192 834	–85 892	–21,57
Celkem Česko	10 302 164	10 700 426	398 262	103,87

Zdroj: Český statistický úřad, vlastní výpočty

Tab. 1: Změny počtu obyvatel v letech 1991–2021 v krajích České republiky

Název krajského města	Podíl krajského města 1991	Podíl krajského města 2021	Změna podílu krajského města 1991–2021
Praha	109,11	95,50	–13,61
České Budějovice	15,61	14,64	–0,97
Plzeň	31,13	29,65	–1,48
Karlovy Vary	18,56	16,50	–2,07
Ústí nad Labem	11,91	11,26	–0,65
Liberec	23,80	23,56	–0,23
Hradec Králové	18,07	16,83	–1,25
Pardubice	18,60	17,55	–1,05
Jihlava	10,09	10,05	–0,04
Brno	33,94	31,99	–1,95
Olomouc	15,88	15,97	0,09
Zlín	13,59	12,84	–0,76
Ostrava	25,60	23,89	–1,71

Tab. 2: Relativní význam krajského města (Pozn.: Praha je chápána jako přirozené centrum pro Středočeský kraj.)

nodality, a na regionální úrovni, kterou v Česku představuje krajská struktura, jsou změny sídelní struktury dobře patrné na změnách relativního významu krajů, a podobně jako na mikroregionální úrovni i na změnách mezi jádrem, krajským městem a ostatním územím kraje.

I při jednoduchém srovnání změn počtu obyvatel mezi rokem 1991 a rokem 2021, tedy za uplynulých 30 let vývoje společnosti a sídelní struktury, jsou patrné velmi výrazné rozdíly mezi jednotlivými kraji (viz tab. 1).

Mezi lety 1991 a 2021 došlo k nárůstu počtu obyvatel o téměř 400 000. To je nárůst o necelá 4 % populace Česka. Celkový nárůst populace se na celém území projevil velmi nerovnoměrně. Především metropolitní zázemí Prahy, ale také metropolitní zázemí Brna velmi výrazně rostlo. Současně se i navzdory syčení metropolitních procesů z Prahy zvětšoval také počet obyvatel hlavního města. Moravskoslezský, ale také Zlínský a Olomoucký kraj ztrácely svoje obyvatele. Při relativním nárůstu počtu populace v Česku o 3,87 % se na tomto nárůstu dominantně podílel Středočeský kraj, Praha a dále částečně i Jihomoravský kraj.

Při sledování významu krajského města na populaci celého kraje je zcela zřetel-

né, že ve všech krajích Česka mezi roky 1991 a 2021 poklesl význam krajského města (viz tab. 2). To je především způsobeno rozšiřující se suburbanizací v zázemí krajského města. Největší relativní pokles významu krajského města na populaci celého kraje je dobře patrný v případě Prahy společně se Středočeským krajem a také již v mnohem menší míře v případě Jihomoravského kraje, kde podíl Brna na populaci kraje

klesl o 1,95 %, a stejně tak i na příkladu Karlovarského kraje, kde podíl krajského města klesl o více než 2 % populace celkem v kraji. Jedná se o příklady dvou ze sídelního hlediska odlišných krajů. Zatímco Jihomoravský kraj představuje velmi stabilní strukturu s relativně velkými venkovskými obcemi, stabilizovanými mikroregionálními centry a dobře vyvinutými významnými městy, Karlovarský kraj reprezentuje spíše strukturálně zatížené území s dominantními městskými sídly a slabou, nebo nevyvinutou strukturou venkovských sídel.

Kromě specifického postavení Prahy společně se Středočeským krajem mají krajská města 10–30% podíl na populaci kraje. Jihlava jako jedno z populačně nejmenších krajských měst má i nejmenší podíl na populaci kraje, tento podíl se však nemění. To dokládá relativně stabilní pozici Jihlavy jako krajského města a její přitažlivost i pro obyvatele jejího zázemí. Podobnou pozici má i Ústí nad Labem, které představuje největší, ale nikoliv jediné dominantní město v celé podkrušnohorské konurbaci. Přirozeně největší podíl krajského města na populaci celého kraje mají největší z krajských měst, tedy Brno, Ostrava a Plzeň.

Při tradičním hodnocení hustoty zalidnění podle jednotlivých krajů Česka se

Název kraje	Hustota zalidnění obyv./km ²		
	1991	2021	Změna 1991–2021
Hlavní město Praha	2 446,91	2 690,58	243,67
Středočeský kraj	101,83	127,92	26,09
Jihočeský kraj	61,93	63,98	2,05
Plzeňský kraj	72,99	77,27	4,28
Karlovarský kraj	91,22	88,49	–2,74
Ústecký kraj	154,43	153,04	–1,40
Liberecký kraj	134,39	139,87	5,49
Královéhradecký kraj	116,16	115,74	–0,42
Pardubický kraj	112,57	115,70	3,13
Kraj Vysočina	75,60	74,88	–0,72
Jihomoravský kraj	159,18	166,30	7,12
Olomoucký kraj	122,80	119,43	–3,37
Zlínský kraj	150,62	146,38	–4,24
Moravskoslezský kraj	235,47	219,65	–15,82
Celkem Česko	130,62	135,67	5,05

Tab. 3: Hustota zalidnění podle krajů

Název kraje	Urbanizace podle statutu obce			Urbanizace dle velikosti kategorií		
	1991	2021	Rozdíl 1991–2021	1991	2021	Rozdíl 1991–2021
Hlavní město Praha	100	100	0	100	100	0
Středočeský kraj	49,53	47,10	–2,43	57,76	51,48	–6,28
Jihočeský kraj	60,61	57,12	–3,50	67,23	63,57	–3,66
Plzeňský kraj	62,22	60,36	–1,86	69,42	66,73	–2,69
Karlovarský kraj	73,54	69,76	–3,77	85,52	81,85	–3,67
Ústecký kraj	69,77	66,26	–3,51	82,93	79,08	–3,86
Liberecký kraj	72,38	68,68	–3,70	80,15	76,95	–3,20
Královéhradecký kraj	63,50	59,72	–3,77	69,88	65,97	–3,91
Pardubický kraj	59,35	56,25	–3,10	64,28	61,33	–2,95
Kraj Vysočina	45,29	43,17	–2,12	58,58	56,13	–2,44
Jihomoravský kraj	65,73	63,05	–2,68	64,59	61,50	–3,09
Olomoucký kraj	58,63	55,45	–3,17	60,22	56,36	–3,86
Zlínský kraj	47,51	45,54	–1,98	61,26	58,45	–2,81
Moravskoslezský kraj	61,24	60,20	–1,04	78,35	73,63	–4,72
Celkem Česko	64,83	62,57	-2,26	72,38	68,80	-3,58

Tab. 4: Míra urbanizace podle krajů

také potvrzují diferenční trendy, které byly zaznamenány již v dalších typech sledování (viz tab. 3). Mezi roky 1991 a 2021 se velmi výrazně zvýšila hustota zalidnění především ve Středočeském kraji a dále, již ne tak výrazně, i v Libereckém, Jihomoravském a Plzeňském kraji. Tyto změny hustoty zalidnění jsou přímým důsledkem změny v migračních trendech a nárůstu významu především malých venkovských obcí v suburbánním zázemí velkých měst nebo v širším metropolitním území. Zhoršenou socioekonomickou situací v Moravskoslezském kraji dokládá mimo jiné i snížení hustoty zalidnění, tedy snížení počtu obyvatel v jednotlivých sídlech kraje. Naproti tomu v Ústeckém kraji k takovému trendu nedošlo.

Při hodnocení vývoje míry urbanizace, tedy podílu obyvatel v dané územní jednotce, kteří žijí ve městech, je možné sledovat trendy suburbanizace, respektive deurbanizace (viz tab. 4). Hodnocení míry urbanizace bylo provedeno podle statutu obce, kdy za městské obce byla považována města, statutární města a hlavní město Praha a za venkovské obce byly považovány běžné obce a městyse. Velmi podobné výsledky nabízí i hodnocení míry urbanizace podle

velikostních skupin obcí, kdy za venkovské obce byly považovány všechny obce do 3 000 obyvatel a za městské obce ty, které měly více než 3 000 obyvatel.

Mezi lety 1991 a 2021 došlo ve všech v krajích Česka ke snížení míry urbanizace, ať již měřené prvním, nebo druhým způsobem. Především při hodnocení podle velikostních kategorií je velmi dobře patrný proces suburbanizace v zázemí Prahy a v zázemí dalších významných center, kdy dochází ke stěhování obyvatel z městských sídel do venkovských sídel v zázemí města, a tím tedy ke snižování míry urbanizace. Tento proces dobře dokládá dynamiku vývoje osídlení a postupný přesun migrační aktivity z větších obcí a měst, které měly do roku 1989 aktivní saldo migrace, do venkovských obcí, které jsou migračně aktivní nyní.

Při hodnocení populační dynamiky v Česku podle krajů je zcela zřetelná postupující diferenciace mezi jednotlivými krají. Na jedné straně především Praha a významná část Středočeského kraje, tedy metropolitní zázemí Prahy, populačně rostou a jsou přitažlivé jak pro obyvatele, tak i pro pracovní a obslužné funkce. V menší míře je možné podobné

procesy sledovat v zázemí Brna, a proto i Jihomoravský kraj je populačně aktivní. Kladné populační saldo v Plzeňském a Jihočeském kraji dokládá atraktivitu tohoto území pro obyvatele a naznačuje v delším časovém horizontu pozitivní vývoj. Na druhé straně populační ztráty především v Moravskoslezském kraji a částečně také ve Zlínském, Olomouckém, Ústeckém a Karlovarském kraji naznačují menší míru atraktivity těchto území pro bydlení i ztrátu socioekonomického potenciálu. Při sledování relativního významu změny počtu obyvatel je ale nutné zdůraznit velmi významný rozdíl mezi ztrátou více než 15 % populace v Moravskoslezském kraji a překvapivě pouze 2 % populace v Ústeckém a Karlovarském kraji. I přes relativně vysoké strukturální problémy v obou krajích zatím nedochází k významnému poklesu počtu obyvatel ani v jednom z nich.

Diferenciace mikroregionální úrovně

Mikroregionální úroveň hodnocení změn počtu obyvatel v Česku je možné vymezit na úrovni správních obvodů ORP. Celkem 206 těchto jednotek na celém území včetně Prahy umožňuje sledovat změny ve vývoji počtu obyvatel v dostatečném územním detailu. Při hodnocení dynamiky populační změny v rámci mikroregionální úrovně je možné sledovat jednak jako diferenciaci uvnitř každého mikroregionu, tak také i mezi mikroregionálními jednotkami v rámci celého Česka. Při hodnocení změn počtu obyvatel v městech, která jsou sídly ORP, a tedy jádry mikroregionů, a v ostatních obcích v rámci SO ORP jsou již rozdíly v populační dynamice velmi významné (viz tab. 5). Zatímco v jádrových městech klesal počet obyvatel v uvedeném období o 163 240 obyvatel (pokles o 2,65 %), v zázemí narostl počet obyvatel o 551 958 (růst o 13,27 %). Tyto významné rozdíly jasně dokládají změnu migračního chování a orientaci obyvatel na zajištění bydlení ze středních a menších měst do jejich zázemí, tedy do suburbánního prostoru. Zatímco v období normalizace, tedy mezi roky 1970 až 1990, rostla především okresní a další města [Körner, 2020], v tomto sledovaném období rostou především

menší sídla. Počet obyvatel středně velkých měst, ale i regionálních center klesá.

Územní diferenciacie změny počtu obyvatel podle SO ORP ukazuje podobně jako při hodnocení podle krajů výrazné rozdíly mezi sledovanými mikroregiony, které dále prohlubují rozdíly ve vývoji počtu obyvatel v rámci jednoho kraje. Vcelku pochopitelně největší ztrátu počtu obyvatel mají mikroregiony, kde se nachází velká města, jako je Ostrava, Karviná, Havířov a Orlová, která všechna leží v ostravské metropolitní oblasti. Menší nárůsty počtu obyvatel v zázemí těchto měst nemohou vyrovnat populační ztráty v jádru.

Mezi města a mikroregiony, které mají největší populační zisk, patří především regiony a podobně i jejich jádra v pražském metropolitním prostoru a stejně tak města, ale i celé regiony v zázemí Brna. Na rozdíl od regionálních center, která plní funkce krajských měst nebo dalších velkých měst v Česku, si Praha udržela kladné saldo populační změny. Praha jako celostátní centrum je i v tomto období populačně zisková. Srovnání vývoje počtu obyvatel v jádrech, tedy v centrech ORP, a jejich zázemí zprostředkovaně dokládá i významnou preferenci individuální bytové výstavby zpravidla v rodinných domech na úkor výstavby bytových domů ve městech.

Při hodnocení relativních změn počtu obyvatel mezi roky 1991 a 2021 (viz tab. 6) došlo v celkem 12 SO ORP k poklesu počtu obyvatel o více než jednu desetinu stavu v roce 1991. Mezi SO ORP s největším relativním poklesem počtu obyvatel patří města a jejich správní území ORP v ostravské aglomeraci. Dopady strukturálních změn a konverze těžkého průmyslu se tak bezprostředně promítly i do sídelní struktury v tomto regionu. V dalších podobně strukturálně zatížených regionech na Karlovarsku a v severních Čechách nedochází s výjimkou SO ORP Litvínov k takovému poklesu obyvatel, a dokonce některá SO ORP v těchto regionech populačně rostou, nebo si udržely stejný počet obyvatel. Patří mezi ně například Cheb, Ostrov, Bílina, Kadaň, Chomutov, Teplice a Ústí nad Labem.

ORP	Změna počtu obyvatel 1991–2021		
	Celkem SO ORP	Jádro ORP	Ostatní obce v ORP
Ostrava	–36 667	–42 389	5 722
Karviná	–16 019	–17 503	1 484
Havířov	–14 252	–16 132	1 880
Přerov	–8 548	–8 849	301
Orlová	–8 093	–8 009	–84
Brno	–5 891	–5 891	0
Šumperk	–5 080	–4 970	–110
Karlovy Vary	–5 048	–7 735	2 687
Jeseník	–4 874	–2 062	–2 812
Most	–4 645	–5 329	684
Litvínov	–4 634	–5 607	973
Veselí nad Moravou	–4 056	–1 709	–2 347
Sokolov	–4 043	–2 286	–1 757
Liberec	10 472	3 099	7 373
Kladno	11 891	–2 857	14 748
Nýřany	12 174	–179	12 353
Lysá nad Labem	14 876	1 375	13 501
Beroun	16 900	1 983	14 917
Mladá Boleslav	17 544	647	16 897
České Budějovice	18 880	–3 014	21 894
Šlapanice	21 428	1 531	19 897
Říčany	35 880	5 517	30 363
Brandýs nad Labem-Stará Boleslav	51 136	3 776	47 360
Černošice	78 020	3 031	74 989
Praha	120 910	120 910	0

Tab. 5: Maximální nárůst a ztráta počtu obyvatel podle SO ORP v letech 1991–2021

Při hodnocení SO ORP, která vykazují největší populační růst, patří regiony v zázemí Prahy a Brna. V celkem 14 mikroregionech došlo k nárůstu obyvatel o více než 20 %, přičemž v regionech v těsném sousedství Prahy, tedy v SO ORP Černošice, Lysá nad Labem a v Říčanech, se počet obyvatel ve srovnání s rokem 1991 zdvojnásobil. Na nárůstu počtu obyvatel v Lysé nad Labem se velmi výrazně podílí změna statutu města Milovice, které se po odchodu sovětských vojsk proměnilo a počet obyvatel v tomto jediném městě narostl o téměř 11 000, což z Milovic dělá nejrychleji rostoucí město v Česku.

Pro hodnocení změn v počtu obyvatel mezi jednotlivými SO ORP byly zvoleny kategorie relativní změny počtu obyvatel mezi rokem 1991 a 2021 (viz tab. 7). Hodnocení změny počtu obyvatel bylo

provedeno za celé ORP, za jádro ORP a za všechny obce, které leží v zázemí jádra. Zvoleno bylo celkem sedm kategorií, které popisují změnu počtu obyvatel ve sledované jednotce, a to od velmi silného poklesu až k velmi silnému nárůstu.

Mezi lety 1991–2021 se území Česka výrazně diferencuje (obr. 4). Jako růstové regiony na úrovni SO ORP jsou jednoznačně vymezeny často definované rozvojové osy podél dálnice D5 od Mariánských Lázní přes zázemí Plzně a dále ORP podél dálnice D5, metropolitní zázemí Prahy a dále přes hlavní rozvojovou osu směrem na Mladou Boleslav a Liberec a podobně, i když méně intenzivní osou, směrem na Hradec Králové a na Brno. Tato hlavní rozvojová osa Česka je definována i v dalších typech studií [např. Novák a Netrdová, 2011].

Zdroj: Český statistický úřad, vlastní výpočty

ORP	Změna počtu obyvatel 1991–2021		
	Celkem SO ORP	Sídlo ORP	Ostatní obce v ORP
Karviná	–20,61	–25,59	15,90
Orlová	–18,02	–22,04	–0,98
Rýmařov	–14,92	–14,08	–15,87
Havířov	–14,28	–18,69	13,89
Pacov	–13,44	–10,27	–16,42
Jeseník	–11,45	–15,81	–9,52
Český Těšín	–11,26	–13,17	42,32
Konice	–11,20	–11,16	–11,21
Litvínov	–11,15	–19,27	7,80
Bystřice nad Pernštejnem	–10,65	–14,21	–8,04
Ostrava	–10,36	–12,95	21,50
Horažďovice	–10,02	–10,43	–9,67
Neratovice	20,63	2,89	45,79
Kralupy nad Vltavou	21,50	3,07	57,58
Slavkov u Brna	22,70	19,61	24,00
Český Brod	26,42	0,50	48,08
Nýřany	26,46	–2,50	31,80
Židlochovice	27,12	17,59	28,44
Dobříš	27,29	12,49	38,43
Beroun	34,36	11,01	47,84
Kuřim	36,62	27,84	45,39
Šlapanice	43,14	24,81	45,74
Brandýs nad Labem-Stará Boleslav	79,50	24,14	97,30
Říčany	95,41	51,80	112,64
Lysá nad Labem	101,94	16,27	219,78
Černošice	105,06	69,66	107,26

Tab. 6: Maximální zisk a ztráta obyvatel v letech 1991–2021 v procentech podle SO ORP

Podobně nepřekvapivé jsou i vymezené populačně růstové oblasti v zázemí Brna a Českých Budějovic.

Jako populačně ztrátové jsou vymezeny především mikroregiony Olomouckého, Moravskoslezského a Zlínského kraje, části Kraje Vysočina a další regiony v Česku. Populačně ztrátové jsou překvapivě tři základní typy regionů, a to strukturálně postižené regiony, především v Moravskoslezském kraji, v menší míře regiony Karlovarského kraje, nikoliv však regiony Ústeckého kraje. Druhými typicky populačně ztrátovými regiony jsou periferní regiony, které lze vymezit například na Bruntálsku, Šumpersku, Jesenicku nebo v prostoru České Kanady, tedy na jihu Kraje Vysočina či na pomezí Středočeského a Jihočeského kraje. Třetím typem re-

gionů s populačním úbytkem jsou relativně bohaté a stabilizované regiony jižní a jihovýchodní Moravy především ve Zlínském kraji. Populační ztráty v těchto dobře vybavených regionech s velkými venkovskými obcemi, bohatým společenským kulturním životem a dalšími aktivitami je do značné míry překvapivý a může souviset především s nedostatkem atraktivních pracovních pozic a odchodem části populace do regionálních nebo dalších velkých center.

Při hodnocení populačního vývoje v jádrech ORP, tedy ve městech, která jsou centry celého správního obvodu ORP, je velmi zřetelný prakticky plošný pokles počtu obyvatel ve všech jádrových městech ORP v Česku (obr. 5). Výjimku tvoří pouze některá ORP v metropolitním zázemí Prahy, Brna, Plzně nebo v dalších

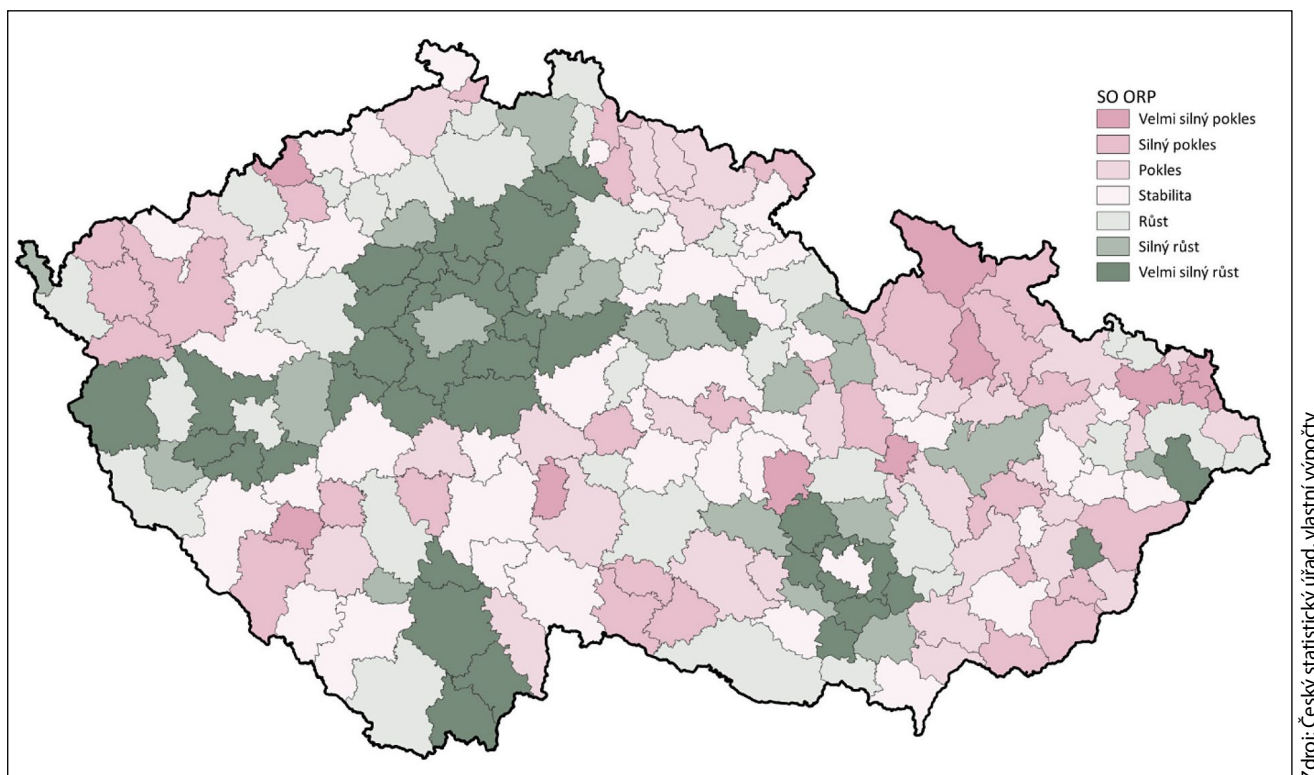
již ojedinělých regionech. Tento vývoj dobře dokumentuje změnu migračního chování od preference měst malé a střední velikosti, které bylo typické pro 70. a 80. léta [Körner, 2020], k migračnímu růstu především venkovských obcí, často v zázemí těchto měst. Ve středně velkých a malých městech, která jsou přirozená mikroregionální centra, dochází k poklesu jejich populační velikosti na úkor jejich zázemí.

Na rozdíl od sledování vývoje změn počtu obyvatel ve městech, kde dochází plošně k poklesu počtu obyvatel, je vývoj počtu obyvatel v zázemí správního centra SO ORP prakticky inverzní (obr. 6). Téměř na celém území Česka dochází k růstu počtu obyvatel v zázemí správního centra ORP, výjimku tvoří depopulační území Jesenicka a části Slezska a tradičně vymezovaná vnitřní periferie na hranicích Jihočeského a Plzeňského, resp. Středočeského kraje. Mezi další depopulační území patří také regiony v Podkrkonoší až po Náchodsko a již zmiňované regiony Zlínského kraje. Opakovaně zmiňované suburbanizační trendy ve vývoji struktury osídlení jsou patrné prakticky u všech regionálních center včetně Jihlavy nebo obcí v zázemí velkých center v ostravské aglomeraci. V těchto jednotkách se sice jedná o relativně velký růst počtu obyvatel, ale prakticky v absolutních hodnotách se jedná o nižší stovky počtu obyvatel, protože zázemí velkého centra v rámci ORP Ostrava, Karviná nebo Havířov tvoří vždy pouze několik menších venkovských obcí.

Při hodnocení změny počtu obyvatel podle SO ORP v jednotlivých kategoriích je možné srovnávat populační dynamiku mezi jádry ORP a jejich zázemím

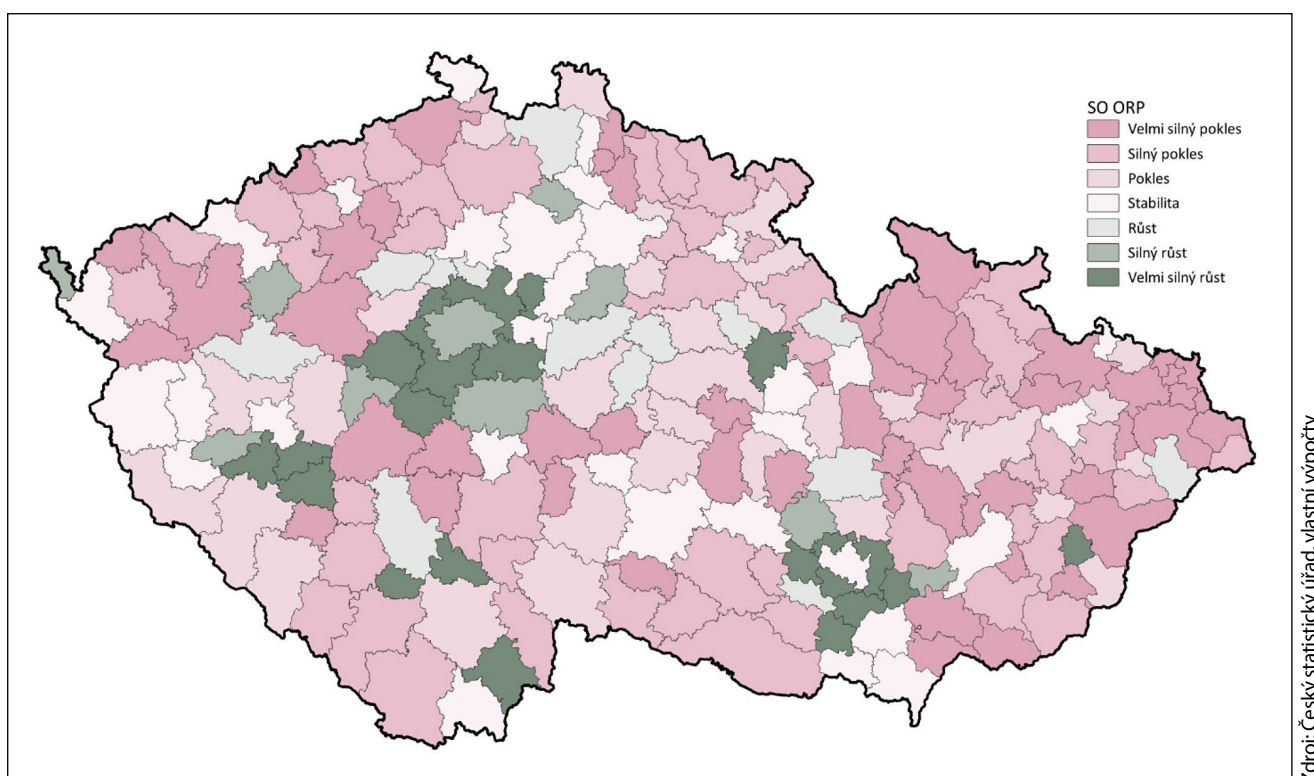
Název	Rozmezí
Velmi silný pokles	–10 % a více
Silný pokles	–5,00 % až –9,99 %
Pokles	–2,00 % až –4,99 %
Stabilita	–1,99 % až +1,99 %
Růst	+2,00 % až +4,99 %
Silný růst	+5,00 % až 9,99 %
Velmi silný růst	+10,00 % a více

Tab. 7: Kategorie změny počtu obyvatel podle SO ORP



Zdroj: Český statistický úřad, vlastní výpočty

Obr. 4: Změna počtu obyvatel v letech 1991–2021 podle SO ORP celkem



Zdroj: Český statistický úřad, vlastní výpočty

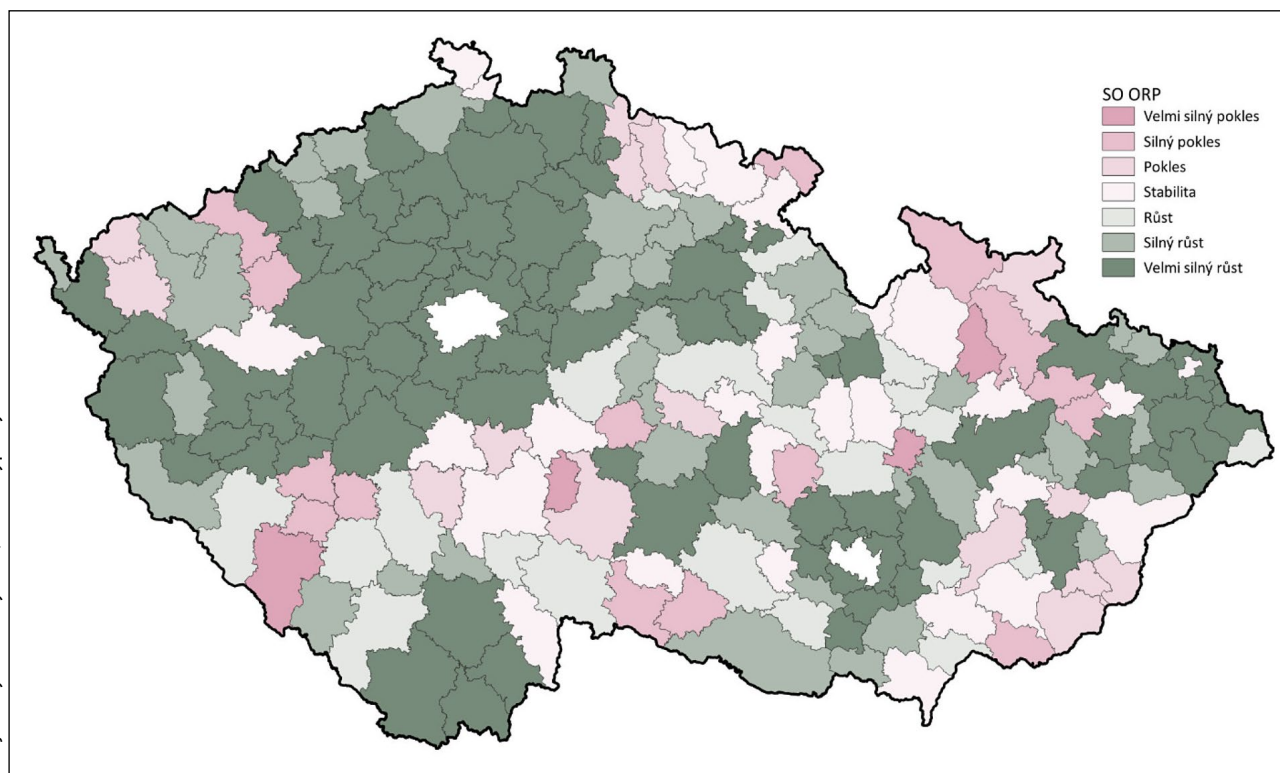
Obr. 5: Změna počtu obyvatel v letech 1991–2021 v jádru ORP

(viz tab. 8). Zatímco v celkem 51 městech, která jsou jádry ORP, došlo k poklesu počtu obyvatel o více než 10 %, pouze čtyři SO ORP mají pokles počtu obyvatel v zázemí, tedy mimo vlastní jádro, větší než 10 %. V Česku je možné

nalézt celkem 20 měst – jader ORP, která mají nárůst počtu obyvatel o více než 10 %, ale zázemí ORP roste o 10 a více % v celkem 82 mikroregionálních jednotkách. I tento údaj dokládá změnu preferencí obyvatel a intenzivní migraci do

malých obcí nebo menších měst především v zázemí regionálních center, ale i center dalších mikroregionálních jader.

V rámci hodnocení zázemí ORP bylo sledováno jen 204 jednotek, protože



Obr. 6: Změna počtu obyvatel – zázemí SO ORP

Kategorie ORP	SO ORP celkem		Jádro ORP		Zázemí SO ORP	
	Počet	Průměrná hodnota	Počet	Průměrná hodnota	Počet	Průměrná hodnota
Velmi silný pokles	12	-13,11	51	-13,43	4	-13,74
Silný pokles	30	-7,20	49	-7,65	15	-7,78
Pokles	31	-3,37	31	-3,45	15	-3,43
Stabilita	43	-0,46	31	-0,12	27	0,21
Růst	33	3,65	14	3,16	22	3,43
Silný růst	20	7,12	10	7,67	39	7,35
Velmi silný růst	37	26,74	20	21,37	82	27,27
Celkem	206	3,66	206	-3,02	204	11,67

Tab. 8: Počet a průměrná relativní změna počtu obyvatel v procentech v SO ORP podle jednotlivých typů

SO ORP Praha a Brno tvoří pouze vlastní správní území města.

Hodnocení podle velikostní struktury obcí

Při hodnocení sídelní struktury podle populační velikosti jednotlivých obcí, tedy při hodnocení řádovostní diferenciace, je možné sledovat významné

rozdíly mezi jednotlivými typy obcí na různé hierarchické úrovni (viz tab. 9). V kategorii venkovských obcí, tedy obcí do 3 000 obyvatel, jsou migračně velmi aktivní především obce v kategorii okolo 1 000 obyvatel. Nejmenší obce do 200 obyvatel, tedy obce, které zpravidla nemají žádné veřejné vybavení, jako je škola, ve kterých nefunguje ani obchodní síť a jsou uzavřeny hospody, jsou migračně ztrátové a počet jejich

obyvatel mírně klesá. Nejvyšší nárůst počtu obyvatel, a to jak absolutně, tak i relativně je v kategorii obcí mezi 1 000–2 000 obyvateli, tedy v obcích, kde se již nachází základní občanská vybavenost včetně veřejných služeb. Velmi významný, i když ne již tak dominantní růst počtu obyvatel je ale možné sledovat i v dalších kategoriích obcí od 500 až do 5 000 obyvatel. Obce a velmi malá města ve velikostních kategoriích od 1 000 obyvatel do 5 000 obyvatel zvýšila počet obyvatel o více než 10 %.

Naopak k největším ztrátám počtu obyvatel dochází ve městech střední velikosti od 20 000 do 80 000 obyvatel, v českém prostředí se typicky jedná o okresní a další středně velká města. Ve velikostní kategorii 20 000 až 50 000 obyvatel ubylo téměř 120 000 obyvatel. Ve velikostní kategorii od 50 000 do 80 000 obyvatel také došlo k významnému úbytku populace o téměř 65 000 obyvatel.

Ve velikostních kategoriích od 1 000 obyvatel až po 10 000 obyvatel došlo mezi lety 1991 a 2021 k nárůstu počtu obyvatel mezi 170 až 300 obyvatel na jednu obec. Naopak k největším populačním ztrátám přepočtené na obec došlo ve velikostní kategorii měst mezi 50 000 až

80 000 obyvateli. V těchto relativně velkých a nepochybně z hlediska sídelní struktury významných centrech ubýlo celkem 8 000 obyvatel průměrně v každém z nich. Vnitřní rozdíly mezi jednotlivými městy v této velikostní kategorii, tedy mezi Opavou, Kladnem, Havířovem, Mostem, Zlínem, Jihlavou, Frýdkem-Místkem a Karvinou, jsou velmi významné. V této kategorii jsou sice všechna města ztrátová při hodnocení počtu obyvatel, ale nejvýznamnější pokles počtu obyvatel sledujeme ve městech ostravské aglomerace, tedy především v Karviné, Havířově a Frýdku-Místku. Na rozdíl od měst v ostravské aglomeraci město Most sice vykazuje ztrátu počtu obyvatel, ale řádově menší. Dopady strukturálních změn do vývoje počtu obyvatel v jednotlivých městech jsou tedy významně odlišné podle polohy konkrétního regionu. Za překvapivé pak lze považovat, že i Kladno jako významné centrum pražské metropolitní oblasti částečně ztrácí svoji populační velikost. V tomto městě došlo k poklesu počtu obyvatel mezi roky 1991 a 2021 o více než 2 800 obyvatel.

V kategorii měst okolo 100 000 obyvatel, tedy nezpochybnitelných regionálních center, kam patří města Olomouc, České Budějovice, Ústí nad Labem, Pardubice, Liberec a Hradec Králové, má kladné saldo změny počtu obyvatel pouze Liberec. Všechna ostatní města v této velikostní kategorii částečně ztrácí svoji populaci, a to především na úkor svého zázemí. Rozdíl mezi počtem statisticky evidovaného počtu obyvatel v daném městě a skutečně přítomného obyvatelstva, tedy studentů, dojíždějících za prací, dojíždějících za službami a dalších, bude velmi významný a měl by být předmětem dalšího hodnocení především při zpracování územních plánů.

Významně kladnou bilanci změny počtu obyvatel je možné sledovat v kategorii čtyř největších měst v Česku. V této velikostní kategorii došlo k nárůstu o 75 000 obyvatel, to je více než 18 % z celkové změny obyvatel mezi lety 1991 a 2021. Mezi městy v této kategorii, tedy Prahou, Brnem, Ostravou a Plzní, jsou velké rozdíly v jejich populačním vývoji. Změna počtu obyvatel v této velikostní kategorii je sycena dominant-

Velikostní kategorie	Počet obcí	Změna počtu obyvatel 1991–2021		Změna počtu obyvatel na obec
		Abs.	V % ze stavu 2021	
0–199	1 422	–280	–0,16	–0,20
200–499	1 948	68 310	10,68	35,07
500–999	1 393	134 987	13,76	96,90
1 000–1 999	781	168 564	15,51	215,83
2 000–2 999	258	75 378	12,03	292,16
3 000–4 999	184	68 191	9,61	370,60
5 000–9 999	143	25 676	2,60	179,55
10 000–19 999	68	–15 953	–1,66	–234,60
20 000–49 999	43	–117 381	–9,15	–2 729,79
50 000–79 999	8	–64 816	–13,18	–8 102,00
80 000–119 999	6	–18 472	–3,21	–3 078,67
120 000+	4	74 058	3,40	18 514,50
Celkem	6 258	398 262	3,72	63,64

Tab. 9: Relativní změna počtu obyvatel podle velikostních kategorií

Velikostní kategorie	Počet obcí	Změna počtu obyvatel 1991–2021	
		Abs.	V % ze stavu 2021
Vojenské újezdy	4	–1 772	
Obce	5 414	470 201	15,32
Městysy	231	24 886	9,25
Města	582	–44 213	–1,19
Statutární město	26	–171 750	–7,42
Praha	1	120 910	9,06
Celkem	6 258	398 262	3,72

Tab. 10: Relativní změna počtu obyvatel podle statutu obce

ně nárůstem počtu obyvatel v Praze, kde se zvýšil počet obyvatel o více než 120 000, naproti tomu v Ostravě poklesl počet obyvatel o více než 42 000 a v Plzni a Brně došlo pouze k velmi malým změnám počtu obyvatel, procesy spojené se suburbanizací a odchodem obyvatel do zázemí byly do značné míry kompenzovány atraktivitou obou těchto měst pro nově příchozí.

Hodnocení změny počtu obyvatel podle statutu obce (viz tab. 10) nabízí velmi podobné výsledky jako předchozí hodnocení podle velikostních kategorií. Absolutně i relativně došlo k největšímu nárůstu počtu obyvatel v obcích a dále v městysích. Naopak nejvíce ztrátové jsou statutární města, ale také další města.

Hodnocení změn počtu obyvatel podle velikostních kategorií obcí, tedy sle-

dování řádovostní diferenciací vývoje počtu obyvatel, jasně dokládá posun dynamiky populačního růstu od středně velkých a velkých měst k menším venkovským obcím, které ale mají dobrou, nebo alespoň základní občanskou vybavenost, tzn. je v nich umístěna škola, obchody a standardní společenský a kulturní život. Nejmenší obce v kategorii do 200 obyvatel nejsou populačně ziskové právě z důvodu chybějících služeb.

Dopady transformace a dalších socioekonomických změn po roce 1991 se z hlediska populačního vývoje nejvíce dotkly středně velkých a velkých měst, která v Česku typicky reprezentují okresní města. V tomto typu měst došlo k relativně významnému poklesu počtu obyvatel, což souvisí především s poklesem výstavby bytových domů v těchto

Zdroj: Český statistický úřad, vlastní výpočty

Zdroj: ČSÚ, vlastní výpočty

městech a preferencí individuálního bydlení v zázemí města. Při dalším vývoji a postupné změně paradigmatu rozvoje města s důrazem na koncept města krátkých vzdáleností, resp. 15minutového města, je možné předpokládat, že i v těchto nezpochybnitelných regionálních a mikroregionálních centrech dojde k posílení výstavby bytů uvnitř zastavěného území, a tím i ke změně trendů ve vývoji počtu obyvatel.

Diskuse a závěry

Sídelní struktura představuje velmi stabilní a jen postupně se měnící strukturu, do které se ale dobře propisují probíhající změny ekonomické, sociální, kulturní, ale i změny obecné celospolečenské. V uplynulých 30 letech proběhla celá řada zásadních celospolečenských, ale i ekonomických nebo sociálních změn a sledování jejich dopadu do sídelní struktury přináší možnosti hodnocení vývoje osídlení v Česku. Jako první a zcela nezpochybnitelný trend je možné hodnotit kladné saldo změny počtu obyvatel ve venkovských obcích střední velikosti a v malých městech. Tento trend je ale na území Česka rozdělen velmi diferencovaně. Na jedné straně existují relativně rozsáhlá území, kde populace spíše stagnuje, nebo dokonce obyvatel ubývá, a na druhé straně existují suburbánní a metropolitní regiony, kde velmi rychle rostl počet obyvatel.

Současně ale platí, že proces suburbanizace, který se dotýká všech měst střední a vyšší střední velikosti, vede k poklesu počtu obyvatel v jádru a nárůstu počtu obyvatel v zázemí jádrového města.

Zachycení tohoto trendu prostřednictvím evidované změny počtu obyvatel, tedy trvale bydlících, nemusí plně zachytit skutečné územní dopady. Především v městech regionálního významu v českém prostředí, dominantně v krajských městech, se velmi výrazně liší počet evidovaných obyvatel a počet skutečně přítomného obyvatelstva. Při sledování skutečně přítomných v jednotlivých fázích dne ve městě podle Portálu geolokačních dat (www.kamdojzidime.cz) je v Jihlavě evidováno více než 52 000 trvale bydlících, ale v pra-

covní den je ve městě přítomno více než 60 000 lidí. Naproti tomu v krajském městě Hradec Králové je trvale evidováno více než 93 000 obyvatel, ale v pracovní den je ve městě přítomno také více než 93 000 lidí. Je to způsobeno především tím, že mezi Hradcem Králové a sousedními Pardubicemi existují obousměrné proudy pohybů obyvatel, potenciální nárůst počtu lidí ve městě z důvodu dojížděky do města je do značné míry kompenzován intenzivní vyjížděkou z města do sousedního centra, tedy do Pardubic.

Podobně dominantní roli v systému sídlení mají i další krajská města, a proto je u nich možné sledovat nárůst počtu přítomného obyvatelstva v pracovní dny ve srovnání s počty trvale bydlících. Například v Olomouci je trvale bydlících 103 000 obyvatel, ale v pracovní den se ve městě pohybuje více než 125 000 lidí.

Za částečně překvapivé lze považovat rozdíly v dynamice populačního vývoje ve strukturálně postiženém území v Česku. Zatímco v ostravské aglomeraci dochází k rychlému a vcelku masivnímu snižování počtu obyvatel, a to jak v jádrových městech, tak částečně i v jejich zázemí, v dalších dvou strukturálně postižených regionech – na Karlovarsku a Ústecku, je populace spíše stabilní a k významným změnám počtu obyvatel zde nedochází.

Při sledování územní diferenciace na úrovni jak krajů, tak i na mikroregionální úrovni se zvyšují rozdíly mezi spíše populačně ziskovými a ztrátovými oblastmi. Mezi regiony, které mají nejvyšší poklesy počtu obyvatel, patří jak urbanizované území, tak i periferní území Moravskoslezského kraje, byť každý typ z jiného důvodu. V urbanizovaném území ostravské aglomerace došlo ke snížení počtu obyvatel především z důvodů obtížného řešení strukturálních problémů tohoto regionu. V periferním území kraje, tedy především na Krnovsku a na sousedním Jesenicku v Olomouckém kraji, dochází k úbytku obyvatel především z důvodu nedostatku pracovních příležitostí nebo atraktivity dalších center v Česku i v zahraničí. Mezi další významná území, která ztrácejí svoji populační sílu, patří překvapivě i Zlín-

sko, a to i přesto, že sídla v tomto regionu jsou dostatečně populačně silná. Tradičně periferní regiony označované někdy jako vnitřní periferie, které leží na krajských hranicích, patří také mezi regiony s poklesem počtu obyvatel. Mezi tyto oblasti patří především mikroregiony ležící při hranicích Kraje Vysočina a dále území na pomezí Plzeňského, Středočeského, Ústeckého a Karlovarského kraje.

Hodnocení změn v sídelní struktuře v Česku mezi lety 1991 a 2021 vcelku jednoznačně prokázalo očekávaný posun sídelního potenciálu z měst střední velikosti na města malé velikosti a velké venkovské obce, což je v souladu s tezí Hampla [1996] o řádovostním posunu dynamiky populačního vývoje na menší jednotky. Současně se změny počtu obyvatel přesouvají v rámci postupujících trendů suburbanizace z vlastního jádra do jeho zázemí, a to prakticky plošně na území celého Česka. V uplynulých 30 letech se sídelní struktura v Česku dále rozděluje na regiony s rychlým růstem populace a na regiony, které jsou spíše ztrátové. Důvodem těchto změn jsou v obecné úrovni společenské a socioekonomické změny po roce 1991 a konkrétně především změna priorit a možností zajištění bydlení včetně vlastnického bydlení v rodinných domech v zázemí měst. Tyto trendy ale vedou k výraznému rozvolnění zástavby, rozšíření zastavěného území obcí na úkor krajiny a k nízké hustotě zalidnění v suburbánních sídlech. Nově prosazovaný koncept krátkého města a snaha o vrácení výstavby bytů v bytových domech ve městech, tedy snaha o zvyšování hustoty zalidnění, snižování nákladů na zajištění technické a dopravní infrastruktury a další efekty vyšší hustoty zalidnění, se zatím ve statistických datech neprojevují. Koncept města krátkých vzdáleností však představuje výzvu pro urbanisty, developery a lokální politiky připravit takové podmínky v rozvojových dokumentech města, aby bylo možné efektivně a také účelně stavět nové domy pro bydlení především v zastavěném území města, a nikoliv na jeho okraji nebo na pomezí mezi zastavěným územím a krajinou.

Použité zdroje:

- ČSÚ. 1991. *Sčítání lidu domů a bytů 1991*. Praha: Český statistický úřad. Dostupné z: www.csu.gov.cz/ceskoslovenske-scitani-lidu-1991.
- ČSÚ. 2001. *Sčítání lidu domů a bytů 2001*. Praha: Český statistický úřad. Dostupné z: www.csu.gov.cz/datove-publikace-ze-scitani-2001.
- ČSÚ. 2011. *Sčítání lidu domů a bytů 2011*. Praha: Český statistický úřad. Dostupné z: www.csu.gov.cz/scitani-2011?pocet=10&start=0&podskupiny=172&razeni-datumVydani.
- ČSÚ. 2021. *Sčítání lidu domů a bytů 2021*. Praha: Český statistický úřad. Dostupné z: www.csu.gov.cz/scitani=2021?pocet10=&start0=&podskupiny-171&razeni-datumVydani.
- DI MARINO, M.; TOMAZ, E.; HENRIQUES, C.; CHAVOSHI, S. H. 2023. The 15-minute city concept and new working spaces: a planning perspective from Oslo and Lisbon. In: *European Planning Studies*, 31(3): 598–620. ISSN 0965-4313. Dostupné z: www.doi.org/10.1080/09654313.2022.2082837.
- HAMPL, M. a kol. 1996. *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*. Praha: DemoArt. 395 str. ISBN 80-902154-2-4.
- HAMPL, M.; MARADA, M. 2015. Sociogeografická regionalizace Česka. In: *Geografie*, 120(3): 397–421. ISSN 1212-0014. Dostupné z: www.geografie.cz/media/pdf/geo_2015120030397.pdf.
- HNILÍČKA, P. 2012. Sidelní kaše. Otázky k suburbaní výstavbě kolonií rodinných domů. 2. vyd. Brno: Nakladatelství Host. 212 s. ISBN 978-80-7294-592-4.
- KÖRNER, M. 2020. Vývoj českých měst v období 1950–1991. In: *Urbanismus a územní rozvoj*, 23(3): 27–37. ISSN 1212-0855. Dostupné z: www.uur.cz/media/vp4phfl/04-vyvoj.pdf.
- KÖRNER, M.; MÜLLER, J. 2023. Aktualizace vymezení center osídlení vyšší a střední kategorie (A–D) na základě aktuální dohody/vyřídky ze SLBD 2021. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj. Dostupné z: www.mmr.gov.cz/getmedia/cdae10bb-6b18-4861-bba0-99b9f86c2a36/AKTUALIZACE-vymezeni-center_2023_12_final.pdf.aspx?ext=.pdf.
- KÖRNER, M.; MÜLLER, J.; FEISTNEROVÁ, R.; ALMÁŠ-YOVÁ, B. 2017. *Sidelní struktura České republiky. Návrh kategorizace center osídlení ČR a vymezení hlavních vazeb center v celorepublikovém a středoevropském kontextu*. Dostupné z: www.mmr.gov.cz/cs/ministerstvo/stavebni-pravo/publikace-a-odborne-texty/sidelni-struktura-ceske-republiky. AURS, spol. s r. o., a ÚRS Praha, a. s.
- MAIER, K.; FRANKE, D. 2017. Trendy vývoje struktury osídlení v Česku v kontextu polycentrického rozvoje. In: *Urbanismus a územní rozvoj*, 20(5): 6–22. ISSN 1212-0855. Dostupné z: www.uur.cz/media/1osdk0u2/03-trendy.pdf.
- MARADA, M.; ZEVL, J.; ŠIMBERA, J. 2025. Sociogeografická regionalizace Česka 2021: změna v regionálním vývoji nebo přechodná stabilizace? In: *Geografie*, 130(2): 163–191. ISSN 1212-0014. Dostupné z: <https://doi.org/10.37040/geografie.2025.005>.
- MMR. 2023. *Centra osídlení České republiky. Vymezení vyšších a středních center a metodický postup pro vymezení nižších a malých center*. 3. vydání. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj. Dostupné z: www.mmr.gov.cz/cs/ministerstvo/stavebni-pravo/stanoviska-a-metodiky/uzemni-planovani/9-zakon-c-283-2021-sb/3-uzemne-planovaci-podklady-a-jejich-aktualizace/centra-osidleni-ceske-republiky.
- MUSIL, J.; MÜLLER, J. 2008. Vnitřní periferie v České republice jako mechanismus sociální exkluze. In: *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 44(2): 321–348. Dostupné z: <https://sreview.soc.cas.cz/pdfs/csr/2008/02/05.pdf>.
- MV. 2024. Portál geolokačních dat. [on-line]. Praha: Ministerstvo vnitra. Dostupné z: www.kamdojzdim.cz.
- NOVÁK, J.; NETRDOVÁ, P. 2011. Prostorové vzorce sociálně-ekonomické diferenciacie obcí v České republice. In: *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 47(4): 717–744. Dostupné z: <https://sreview.soc.cas.cz/pdfs/csr/2011/04/05.pdf>.
- NOVOSÁD, F.; VRBOVÁ, K.; OPRAVIL, Z. 2022. Metodika Centra osídlení České republiky – vymezení vyšších a středních center a metodický postup pro vymezení nižších a malých center. In: *Urbanismus a územní rozvoj*, 15(6): 3–7. ISSN 1212-0855. Dostupné z: www.uur.cz/media/b3mnr13b/01-metodikacentra.pdf.
- PERLÍN, R.; KOMÁREK, M.; MARADA, M.; HAVLÍČEK, T.; JANČÁK, V.; CHROMÝ, P.; BEDNÁŘOVÁ, H. 2019. Typologie mikroregionů Česka. In: *Urbanismus a územní rozvoj*, 22(4): 8–13. ISSN 1212-0855. Dostupné z: www.uur.cz/media/bqgdl1su/04-typologie.pdf.
- PERLÍN, R.; KUČEROVÁ, S.; KUČERA, Z. 2010. Typologie venkovského prostoru Česka. In: *Geografie*, 115(2): 161–187. ISSN 1212-0014. Dostupné z: https://geografie.cz/media/pdf/geo_2010115020161.pdf.
- SÝKORA, L. 2002. Suburbanizace a její důsledky: výzva pro výzkum, usměrňování rozvoje území a společenskou angažovanost. In: SÝKORA, L. (eds.) a kol. 2002. *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Str. 9–19. Praha: Ústav pro ekopolitiku. ISBN 80-901914-9-5.
- VAISHAR, A. a kol. 2008. *Geografie malých měst a jejich úloha v systému osídlení*. Studia Geographica. Brno: Ústav geoniky AV ČR, v. v. i. ISBN 978-80-86407-57-9.
- VAISHAR, A.; ŠTASTNÁ, M.; ZAPLETALOVÁ, J. 2023. Small industrial towns in Moravia: a comparison of the production and post-productive eras. In: *European Planning Studies*, 31(8): 1776–1796. ISSN 0965-4313. Dostupné z: www.doi.org/10.1080/09654313.2022.2110377.

RNDr. Radim Perlín, Ph.D.

✉ radim.perlin@natur.cuni.cz

Výzkumné centrum RURAL

Přírodovědecká fakulta

Univerzita Karlova

ENGLISH ABSTRACT

Changes in the Settlement Structure of the Czech Republic after 1991, by Radim Perlín

The settlement structure and changes in the number of residents represent one of the most stable indicators within the socio-economic development of the society. Nevertheless, socio-economic changes gradually reflect in the changes in population numbers, and thus in the settlement structure itself. Regions that are attractive in the long term from a socio-economic point of view are usually also attractive for residential purposes. Conversely, areas with long-term stagnation lose their population strength. Therefore, it is possible to assess the development potential of the settlement structure by examining population number changes according to different types of territories or various hierarchical levels. This article examines changes in population numbers during the 1991–2021 period, i.e. the past 30 years of relatively stable spatial as well as socio-economic development in the Czech Republic. The assessment was carried out at the regional level, represented by regions, and by administrative districts of municipalities with extended powers at the micro-regional level in the Czech Republic. A hierarchical perspective, i.e., monitoring changes in settlement structure development according to municipal size categories, enables assessing changes in population distribution as well as changes in the settlement importance regarding their size.

The assessment was carried out for the entire monitored territory and separately for the core (the centre of a given spatial unit) and for its hinterland, i.e., all other spatial units in the territory. This perspective allows a clear distinction between the

dynamics of the core development and its hinterland. The results of the study confirm a continuing shift in population development trends and the relocation of dominant growth from cities to rural municipalities in the suburban hinterland of cities. The territory of the Czech Republic is becoming increasingly differentiated in terms of population change. The most significantly declining areas include, above all, the Moravian-Silesian Region, both the structurally affected Ostrava area and the peripheral Krnov areas as well as the entire Jeseník area in the Olomouc Region. Likewise, the Zlín area, with a stabilised population living in relatively large municipalities, is also experiencing population losses. Other structurally affected areas – the Ústí nad Labem area and, to a lesser extent, the Karlovy Vary area – unlike the Ostrava area, are not burdened by substantial population loss. Growth areas are, unsurprisingly, primarily metropolitan or suburban background of large cities, including the main Czech development axis Plzeň–Prague–Liberec and, respectively, Hradec Králové.